

ÇEMİŞGEZEK MASALLARINDA OLUMSUZ TIPLER*

Muhammet Faruk EKİCİ**

Öz

İnsanların hayat yolunda ulaşmak istediği temel hedeflerden biri kemale ermek, erginleşmektir. Hedefe ulaşmanın yolu, hayat yolunda karşılaşılan engelleri aşabilmektir. Söz konusu engelleri bilinçdışının karanlık bölgesinde görmek mümkündür. Buraya yuvalanan nefret, kin, korku vb. şeklindeki duygular ve diğer tüm olumsuzluklar, bilinçdışının karanlık bölgesini oluşturan unsurlardır. Bu şekildeki olumsuz anlamlarla bağlantılı tüm unsurlar kişinin erginleşme adına aşması gereken engellerdir. Tasavvufi manada ise bu engeller nefis fenomenini oluşturan unsurlardır. Tasavvufa göre nefsini yenen kişi kemale erip erginleşecektir. İnsanoğlunun bilinçaltına yuvalanmış olumsuz unsurlar halk anlatılarına çeşitli şekillerde yansımıştır. Bu anlatılardan birisi de evrensel niteliğe sahip olan, olağanüstü olayları ve karakterleri konu edinen masallardır. Öğüt vermek, ders vermek şeklinde amaçları bulunan masallar; insanın hayat yolunu, erginleşme serüvenini sembolik bir dille anlatan metinlerdir. Masallardaki sembolik dilin oluşmasını sağlayan sayılar, tipler, renkler vb. şeklinde birçok unsur bulunmaktadır. Sembolik dilin büyük bir bölümünü olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilen tipler oluşturmaktadır. “Kötülük” kavramı ile ilişkilendirilebilecek bütün karakterler olumsuz tipleri oluşturmaktadır. Olumsuz tipler, insanın hayat yolunda, erginleşme serüveninde aşması gereken engeller olarak masal metinlerinde sembolize edilmiştir. Bunlar psikolojide ise “ruhsal yapının bastırılan yönleri” anlamına gelen “gölge” terimi ile ifade edilmiştir. Gölgeyi sembolize eden unsurlar masalarda sıkça kullanılmıştır. Cadılar, devler, ejderhalar, üvey anneler vb. tipler söz konusu sembolik unsurlardandır. Masallara göre kahramanlar, bir yolculuk esnasında veya mücadele zamanlarında cadılarla, devlerle, ejderhalarla veya kötü niyetli diğer karakterle sürekli bir kavga hâlinindedir. Gölge, Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde anlatılan masalarda da yer almıştır. Bu masalarda olumsuz anlamda rol oynayan tipler anne, üvey anne, kıskanç kardeşler, cadılar, devler, çingene ve bu tasnife dâhil edilemeyen diğer olumsuz tiplerdir. Çemişgezek masallarındaki olumsuz tipler, dünya üzerindeki her yerde anlatılan masallardaki olumsuz tiplerle aynı işlevlere sahiptir. Bunlar genel olarak masalların sonunda kolektif bilinç tarafından cezalandırılmıştır. Bu çalışmada Çemişgezek masallarında, kahramanların bireyleşme serüveninde aşması gereken engelleri sembolize eden olumsuz tipler çeşitli yönlerden değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde de bir masal anlatma geleneğinin yaşamış olduğu görülmüş ve masallardaki olumsuz tiplerle ilgili bir tasnif çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Gölge, Erginleşme, Tip, Çemişgezek

NEGATIVE TYPES IN CEMISGEZEK TALES

Abstract

One of the main goals that people want to achieve on the path of life is to achieve kemale, to mature. The way to achieve the goal is to be able to overcome the obstacles encountered on the path of life. It is possible to see these obstacles in the dark region of the unconscious. The hatred, hatred, fear, etc. that nest here. emotions in its form and all other negativity are the elements that make up the dark zone of the unconscious. All the elements associated with negative meanings in this way are obstacles that a person must overcome in order to mature. In the Sufi sense, these obstacles are the elements that make up the phenomenon of nafs. According to Sufism, the person who defeats his soul will reach kemale and mature. Negative elements embedded in the subconscious of human beings have been reflected in folk narratives in various ways. One of these narratives are fairy tales that have a universal quality and are the subject of extraordinary events and characters. Fairy tales, which have the purpose of giving advice and giving lessons, are

* Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen derleme faaliyetleri 2020 yılı öncesine ait olduğu için Etik Kurul Onay Belgesi bulunmamaktadır.

** Dr., Fırat Üniversitesi Mezunlu, Elazığ/Türkiye, trefflay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6320-2679

texts that describe the life path of a person, the adventure of maturation in a symbolic language. The numbers, types, colors, etc. that make up the symbolic language in fairy tales. there are many elements in the form. A large part of the symbolic language consists of types that can be evaluated positively and negatively. All the characters that can be associated with the concept of "evil" constitute negative types. Negative types are symbolized in fairy tale texts as obstacles that a person must overcome on the path of life, in the adventure of maturation. In psychology, these are expressed by the term "shadow", which means "suppressed aspects of the spiritual structure". Elements symbolizing the shadow were often used in fairy tales. Witches, giants, dragons, stepmothers, etc. types are one of the symbolic elements in question. According to fairy tales, heroes are in a constant state of quarrel with witches, giants, dragons or other malicious character during a journey or in times of struggle. Shadows have also appeared in fairy tales told in the Çemişgezek district of Tunceli. The types that play a negative role in these fairy tales are mother, stepmother, jealous brothers, witches, giants, gypsy and other negative types that cannot be included in this classification. The negative types in Çemişgezek fairy tales have the same functions as the negative types in fairy tales told everywhere in the world. These are generally punished by the collective consciousness at the end of the fairy tales. In this study, the negative types that symbolize the obstacles that heroes must overcome in the adventure of individuation in Çemişgezek tales have been evaluated from various aspects. As a result, it was seen that a fairy tale telling tradition lived in the Çemişgezek district of Tunceli and a classification study was conducted about the negative types in fairy tales.

Keywords: Tale, Shadow, Maturation, Type, Çemişgezek

Giriş

Tunceli'nin üç bin nüfuslu, tarihi ve kültürel açıdan zengin bir yapı arz eden Çemişgezek ilçesinde kadim zamanlardan günümüze kadar bir masal anlatma geleneği oluşmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılarak oluşan masallar, asırlarla nesiller arasında bir köprü işlevi görmüştür. Burada anlatılan masallar geçmişten günümüze kadar kültürün taşıyıcı unsurlarından biri olmuştur. Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde geniş bir masal külliyatı bulunmakta olup bu masallar derlenip çeşitli yönlerden araştırılmaya muhtaçtır.

Masal, olayları masal ülkesinde gerçekleşen ve kahramanlarının bir kısmı hayvanlardan ve olağanüstü varlıklardan oluşan, hayal ürünü olmasına rağmen inandırıcılık etkisine sahip olan sözlü bir metin türüdür (Sakaoğlu, 2010: 2). Masallar her ne kadar hayal ürünü olsa da gerçeklerin ve kültürün taşındığı, korunduğu bir alan olmuştur. Özellikle kültürle ilişkisi, masalların bilimsel mecrada değer görmesini sağlamıştır. Masallarla ilgili farklı bakış açılarıyla bilimsel anlamda birtakım çalışmalar yapılmıştır, yapılmaktadır. Bu anlamda yapılan çalışmalardan biri de tip araştırmasına yöneliktir.

Tip, anlatılanlarda karakteri aynı kalan ve bir kelime ile ifade edilebilen kişilerdir. Basit ve sabit karakterli kişiler olarak da ifade edilen tipler, farklı eserlerde de aynı şekillerde görünür (Kaplan, 2014: 5). Tipleri çeşitli şekilleriyle masallarda da görmek mümkündür. Masallardaki tipler genel olarak iyiliği veya kötülüğü temsil ederler. *“Tipoloji araştırmalarında, olumsuz eylemler sergileyerek kahramanın ülküsünün karşısında yer alan karakterler için yaygın olarak ‘olumsuz karakter’ terimi kullanılır.”* (Duman, 2017: 19). Söz konusu kahramanın ülküsü, onun insan-ı kâmile ermesini ifade eder. Kahraman, bu ülkü uğruna birçok sınımadan geçer. Onun erginleşme serüvenindeki olumsuz karakterler ise gölge arketipini sembolize etmektedir. *“Gölge, insandaki psikolojik yapılanmanın daima inkâr edilen, bastırılan ve gözlerden sakınılan yönünü temsil eder. Kişinin pek saygıdeğer olmayan nitelikleri, daima gölge figürlerinde temsil edilir.”* (Meier, 2022: 54). Edebî metinlerdeki kahramanlar, erginleşme serüveninde iken gölgeleri alt ederek benlik kazanırlar. Bilinçaltının karanlık yönüyle ilişkilendirilen veya burayı oluşturduğu bilinen gölgeler, tasavvuftaki “nefs” kavramına eş tutulabilir. Tasavvufta, nefsini yenen kişinin kemale ereceği ifade edilir.

Birçok kahramanın belirsiz zaman dilimlerinde ve belirsiz mekânlarda birtakım olaylar yaşadığını hikâye eden masallar, söz konusu kahramanların bireyleşme serüvenlerini sembolize etmektedirler. *“Zira bireyleşme, insanın kişilik bütünlüğünün bilincine varmasından fazlası değildir.”* (Meier, 2022: 71). Kişinin varmak istediği bilinci aramak için çıktığı hayat yolu engellerle, kötülüklerle doludur. Bunlarsız bir yaşamın kişiyi kemale erdireceği, aradığı ben'e ulaştıracağı düşünülemez. Söz konusu olumsuzlukların masallarda birtakım tiplerle hayat bulduğu görülmektedir. Çemişgezek masallarında da sadece “kötü” kelimesi ile ifade edilebilecek tipler bulunmaktadır. Bunlar yukarıda belirtildiği gibi kahramanların bireyleşme serüvenindeki engellerdir. Diğer bir deyişle kahramanların bilinçdışındaki karanlık bölgeye hâkim olan olumsuzlukları, kötülükleri temsil eden gölgelerdir.

Bu çalışma kapsamında Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde 2015 yılında tarafımızdan derlenen masallardaki olumsuz tipler tespit edilip değerlendirilecektir. Söz konusu masalların tip açısından zengin bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı açısından, derlenen tüm masallardan sadece zengin bir motif ve tip yapısı teşkil edenler bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bunlar “Üzümlle Beslenen Üç Kız Kardeş”, “Ağa ile Yetim Kız”, “İki Sevdalının Çilesi”, “Allık ile Fattık”, “Üç oğul”, “Çoban ailesi”, “Üç Dev”, “Bir Aile ve Kuyudaki Dev”, “Külden Eşek”, “Padişahın Kızı”, “Yoksul Ailenin Güzel Kızı”, “Fasliye”, “Sabır Taşı”, “Cüce ile İnsanlar”, “İki Kardeş”, “Hacılar” ve “Yüzük” adlı masallardır. Bu masallarda olumsuz anlamda rol oynayan tipler ise anne, üvey anne, kıskanç kardeşler, cadılar, devler, çingene ve bu tasnife dahil edilemeyen diğer olumsuz tiplerdir.

Üvey Anne

Anne, toplumsal hayatın bel direği ve ailenin en önemli üyesidir. Anne, ailenin ve yuvanın kurucusu, düzenleyicisidir. Toplum için bu denli öneme sahip bir karakterin toplumsal ve kültürel belleği oluşturan edebî ürünlerde, halk anlatılarında geniş ölçüde ve farklı şekillerde rol oynaması gayet tabiidir. Anne karakterinin farklı rollerini kültürel belleğin önemli bir parçasını oluşturan masallarda da görmek mümkündür. Çemişgezek'te anlatılan masallar da bu masallara örnektir. Söz konusu masallarda annenin

olumlu özellikleriyle birlikte olumsuz özelliklerine de yer verilmiştir. Olumsuz özelliklerin çoğu asıl eşin ölümünden sonra edinilen ikinci eş ifade eden üvey annede toplanmıştır. Çemişgezek masallarında olumsuz özellikleri kendinde bulunduran üvey anne tipiyle ilgili örnekler bulunmaktadır.

“Üzümlle Beslenen Üç Kız Kardeş” masalına göre üç kız babası, eşi ölünce yeniden evlenir. Üvey anneleri kızlarla birlikte yaşamak istemeyince kızların babası kızları bir dağa terk eder (KK-1). Çocukları kabul etmemek, onların zorlu bir hayat yaşamasına sebep olmuştur. Aslında masalda bahsedilen anne, onların olgun bir karakter kazanma yolundaki sınavlarıdır. Dağa terk edilen çocuklar yaşadıklarıyla birlikte hayatın zorluklarını tanıyıp kendi ayakları üstünde durabilmeyi başaracaklardır.

Üvey anne tipine bir örnek de “Ağa ile Yetim Kız” masalında bulunmaktadır. Masala göre biri kız biri erkek iki kardeş birlikte yaşamaktadır. Bunların anneleri ölür ve babaları eve üvey anne getirir. Üvey anne kendi çocuklarını özenle besler. Ancak buna rağmen yetim çocuklar daha çok kilo alınca onları kıskanıp eşine çocukları öldürmeyi teklif eder. Kız kardeş bunu duyunca ağabeyine söyler ve evi terk ederler (KK-2). Üvey annenin kendi çocuklarını iyi besleyip eşinin çocuklarını beslememesi ve eşinin çocuklarını kendi çocuklarıyla kıyaslayıp onların ölümünü istemesi, onun ne denli kötü karakterli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla durumun farkına varan çocuklar doğup büyüdüğü evi, baba evini terk etmek zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak zorlu bir hayat macerasına atılan çocuklar sınavlarını başarıyla atlatıp üvey annenin ve hatta babalarının gereken dersi almasını sağlayabilmişlerdir.

“İki Sevdalının Çilesi” adlı masalda da bir üvey anne olumsuz karakterlidir. Masala göre iki kardeş bulunmaktadır. Bunlardan birinin oğlu diğerinin kızı vardır. Oğlu olan kardeş, eşiyile birlikte ölür ve çocuk öksüz kalır. Kızı olan kardeşin de eşi ölür ve sadece kızın annesi kalır. Bu anne ve iki çocuk birlikte yaşar. İki çocuk birbirini sever ve birbirleriyle evlenmek isterler. Artık üvey anne rolüne geçen karakter buna izin vermez ve oğlan bir gün avdayken onun yemeğine zehir koyar. Kız, annesinin korkusundan bir şey söyleyemez ancak bir mâni ile kendisine mesaj verip onun ölmesini engeller. Anne, çocukların evlenmesine engel olamayacağını anlayıp evliliği kabul eder ve çocuğun akrabalarını kız istemeye getirmesini ister. Çocuk, akrabalarıyla kız istemeye gelirken anne de kızın elbiselerini yola serip kızın öldüğünü söyler. Çocuk üzüntüden bayılır ve uyandığında eve gidip kapıyı çalar. Karşısında sevdiği kızı görünce onun ölmemiş olmasına sevinir. Üvey anne, oğlandan kurtulmak için çeşitli yolları denemeye devam eder. Bir gün oğlan nehrin öbür yanına gitmesi konusunda uyarır ancak köprüden geçmesini istemez. Oğlan nehrin içinden geçmeye karar verir ve nehirde boğulur. Bunu gören kız da dayanamayıp nehre atlar ve ikisi de ölür (KK-3). Masalda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere kızının mutluluğuna engel olmak için birçok yola başvuran ve hatta kızıyla birlikte kızının sevdiği çocuğun ölümüne sebep olan bir anne portresi çizilmiştir. Hiçbir anne, evladının kötülüğünü, üvey de olsa evladının ölümünü istemez. Hatta anneliğin temel işlevlerinden biri, çocuklarını koruyup kollamaktır. Anne ister insan olsun ister hayvan olsun yavrularını koruma içgüdüsüne sahiptir. Ayrıca sonunda iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı masallara göre bu masalın mutsuz sonla bitmesi istisnai bir durumdur. Ancak bu durumu sağlayansa üvey de olsa bir annenin zulmüdür. Üvey bir annenin bu denli olumsuz özelliklere sahip olması, ya masalın anlatıcısının annesi ile olan olumsuz ilişkisi ya da kendi psikolojik durumu ile bağlantılı olmalıdır.

Olumsuz anne tipinin en temel örneği olan üvey anneye dair bir örnek de Sarıbalta köyünde anlatılan “Allık ile Fattık” adlı masaldır. Bu masala göre iki çocuk babası bir adamın eşi ölür. Adam yeniden evlenir ama eşi çocuklarına kötü davranır. Üvey anne onları ahıra hapsedip orada yemek yedirtir. Sonra iki kardeşin serüveni başlar (KK-4). “Ağa ile Yetim Kız” masalındaki üvey anne örneğinde olduğu gibi buradaki üvey anne de eşinin çocuklarına zulmetmeyi tercih etmiştir. Çocukları hayvanların yaşadığı bir mekâna hapsedmek ve onların babaevini terk etmelerine sebep olması onun kötü niyetini göstermektedir. Masalın ana kahramanları iki kardeşin serüveni de mutlu sonla bitmiş ve üvey anne cezalandırılmıştır.

Aile ve toplum hayatı için önemli bir yere sahip olan annenin yukarıdaki masal metinlerindeki gibi olumsuz anlamları ifade etmesi, anne karakterinin kolektif bilinçte sadece olumlu özelliklere sahip olmadığını göstermektedir. Masalarda bu tip bir üvey anne karakterine sık sık yer verilmiştir. Dünyanın neresinde olursa olsun masal anlatma geleneğinde olumsuz özelliklere sahip üvey anne tipinin varlığı su götürmez bir gerçektir. Çemişgezek gibi küçük bir ilçede anlatılan masalarda (Derleme çalışmalarıyla bu

masal külliyyatının genişlemesiyle daha çok örneğine rastlanacaktır.) bile bu motifin yer alması, söz konusu gerçeği örnekler niteliktedir. Dolayısıyla olumsuz anne tipi, masal anlatma geleneğinin yaşadığı hemen her yerde karşılaşılan bir motiftir.

Kıskanç Kardeşler

Kardeş, aile bağının ve toplumsal bağın sağlam temellere oturmasını sağlayan bir aile üyesidir. Zorlu hayat merdiveninin basamaklarını çıkmak, bir kardeşle daha kolay hâle gelebilmektedir. Kardeş, “Birlikten kuvvet doğar.” düsturunun birliktelikle ilgili kısmının en somut karakteridir. İyi günün mutluluğu kardeşle yaşanınca anlam kazanır. Ancak tüm bu olumlu yönleriyle birlikte kardeşlerin masalarda olumsuz özelliklerle de yer aldığı görülmektedir. Bu olumsuz özellik genel olarak kıskançlıktır. Masallara göre başarılı olan ve verdiği sözü tutup çeşitli marifetler sergileyen bir kardeş, diğer kardeşleri tarafından kıskanılmaktadır. Bundan ötürü başarılı kardeşin başarısız olması için diğer kardeşler türlü girişimlerde bulunmaktadır. Kardeşlerin kıskançlığını Çemişgezek masallarında da görmek mümkündür.

“Üzümlle Beslenen Üç Kız Kardeş” masalına göre en küçük kız kardeş, altın perçemli kız ve gümüş perçemli oğlan doğurunca ablaları bunu kıskanıp çocukları sandığa koyup suya bırakır. En küçük kardeşin yanına iki köpek yavrusu bırakıp kayınpederleri olan padişahın yanına gidip en küçük gelinin köpek doğurduğu haberini verirler. Dolayısıyla padişah en küçük gelinini cezalandırır (KK-1). Masalarda zekânın sembolü olan en küçük kardeş, ablaları tarafından kıskanıldığı için aşılması zor engellerle karşılaşmak zorunda kalmıştır. Ancak bu durum onun bireyleşme serüvenindeki bir sınavdır. Çünkü kardeşleri tarafından zor durumda bırakılmak, savunmasız ve güçsüz bir kişi için aşılması güç bir durumdur. Kahraman, bu zorlu sınavı başarı ile geçince bireyleşme adına büyük bir adım atacaktır.

Çemişgezek’te anlatılan diğer bir masal “Üç Oğul” adlı masaldır. Bu masala göre ise bir padişahın üç oğlu evlilik çağına gelince bunlar yola düşer. İçinde su bulunan bir kuyunun başına gelirler. Su almak için önce en büyük, sonra ortanca, en son en küçük kardeş kuyuya iner. Burada üç odada üç güzel kız görür. En büyüklerini en büyük ağabeyine, ortanca olanı ortanca ağabeyine gönderir. En küçük kız kardeşi ise kendisine almak ister. O da kendisini yukarı gönderdiğinde “Beni gönderirsen ağabeylerin seni çıkarmaz” der. Ancak en küçük kardeş onu çıkarmakta ısrarcı davranır. Kız: “Kabul edip kalırsan beyaz koç geldiğinde ona bin. O seni yukarı çıkarır. Siyah koç geldiğinde ona binersen yerin yedi kat dibine inersin.” der. Çocuk beyaz koça bindiğinde siyah koç beyaz koça vurur ve çocuk siyah koçun üstüne düşünce yerin yedi kat dibine iner. Orada susuz bir köye gider. Dev bir yılan bu köyün susuz kalmasına sebep olmaktadır. Çocuk bu yılanı da öldürür. Daha sonra bir deve kuşunun yumurtalarını yiyen başka bir yılanı öldürür. Çocuk deve kuşunun kendisini yeryüzüne çıkarmasını istediğinde devekuşu ondan son olarak yedi öğün et, yedi öğün su getirmesini ister ve çocuk bunları da getirdiğinde yeryüzüne çıkar. Kuyunun dibinden yeryüzüne gönderdiği en küçük kız kardeşle evlenir (KK-5). Masal tamamen bir kahramanın bireyleşme serüvenini özetlemektedir. Zekâyı sembolize eden en küçük kardeş, en güzel kızla evleneceği için ağabeyleri tarafından kıskanılmış ve dipsiz kuyuda mahsur bırakılmıştır. Ancak en küçük kardeş, indiği dipsiz kuyudan hemen çıkabilseydi karakterinin olgunluk kazanması mümkün olmayacaktı. “*Bilinçaltının sembolü olan kuyu, karanlıklarla dolu bir dünyadır. Bu dünya, kahramanın erginleşmesine olanak sağlayan bir mekândır.*” (Çetindağ Süme, 2011: 189). Dolayısıyla kuyu, kahramanın erginleşmesini sağlayan mekân olma işlevi kazanmıştır. Kahraman, buradaki zorluklarla sınanıp erginleşme adına önemli adımlar atacaktır. Ancak bilincini sembolize eden beyaz koça bindiğinde bilinç dışını sembolize eden siyah koç, beyaz koça vurarak kahramanın bilinci ile bilinçdışı arasında kurmuş olduğu dengeyi bozmuştur. Buna rağmen kahraman, yerin yedi kat dibindeki mitik nitelikli engellerin de üstesinden gelerek yeryüzüne çıkmış ve bilinçdışının karanlık bölümlerini aydınlığa kavuşturmuştur. Sonuç olarak kahramanın kıskanç kardeşleri, onun erginleşme adına zorlu bir serüven yaşamasına sebep olmuştur.

Çemişgezek’te anlatılan masallara göre kıskançlığın kardeşlere de yansiyabilen bir duygu olması, bu duygunun kardeşin ölümünü isteyebilecek derecede etkili olabildiğini göstermektedir. Bu durum, masalları oluşturan kolektif bilincin karanlık yönünü yansıtmaktadır. Ancak kolektif bilincin böyle bir yöne sahip olmasının gerçek hayatla bağlantısı da bulunmaktadır. Masalarda kıskançlığın kardeşe karşı duyulup onun ölümünü isteyebilecek noktaya varması ayrıca söz konusu kardeşin bir erginleşme serüvenine çağrıldığını da göstermektedir.

Cadılar

Mitolojik bir karakter olan ve genellikle kadın cinsiyetli olan cadı, halk anlatılarının olumsuz tiplerinden en popüler olanıdır. Halk anlatılarından yola çıkılarak cadıların hem karakteristik hem de fiziksel özelliklerine dair bilgiler edinilebilir.

Kötü bir tip olan cadı, halk anlatılarında uzun kuyruklu, dağınık saçlı ve cinsiyeti kadın olarak belirmiştir. Anlatılara göre cadılar, küp ile uçan varlıklardır. Söz konusu anlatılara göre cadılar, hayırdan öte şerle meşgul olan ve çocuk kaçıran tipler olarak da belirtilir (Uraz, 1994: 118). Cadı kılığına giren üvey anne tipi de masalarda bulunan olumsuz tiplerdendir. Cadıların halk anlatılarından temel işlevleri bu anlatıların kahramanlarının erginleşme serüvenindeki sınavlarıyla bağlantılıdır. Cadı, kahramanın erginleşme serüveninde aşılması gereken güçlü engellerdendir. Cadıyı bu veya benzer özellikleriyle Çemişgezek'te anlatılan masalarda da görmek mümkündür.

“Çoban Ailesi” masasına göre padişahın oğlunun teyze kızı, hilekârlıkla padişahın oğluya evlenir. Teyze kızı, masalın ana karakteri olan kızın kötülöklere maruz kalmasına sebep olur. Bu kız bir çoban bulup iyileştirdiğinde haberi padişahın oğlunun eşine (teyze kızına) gider. Bu kadın bir cadı bulup onun kolundaki bileziği getirmesini ister. (Bilezik kızın kolundan çıkınca kız ölecektir). Cadı gidip kızı kandırır ve bileziği alıp gider. Kız ölür. Padişahın oğlu karısının oyunlarını anlayınca karısını cellatlarına öldürtür (KK-1). Masalda bahsedilen cadının kandırma veya hile yapma bakımından kabiliyetli olduğu anlaşılmaktadır. Teyze kızının bileziği getirmesi için bir cadı ile anlaşması, cadıların bu özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Cadının kendisine söyleneni düşünmeden ve söylenene itiraz etmeden kabul etmesi de onun olumsuz özelliklere sahip bir tip olduğunu yansıtmaktadır. Cadı ile yapılan anlaşma masal kahramanının ölmesine sebep olsa da bu kahraman daha sonra dirilmiştir. Kolektif bilinç, söz konusu kahramanın serüveninin henüz tamamlanmadığının farkındalığıyla kaldığı yerden devam etmesi için ölüyü diriltmiştir. Sonuç olarak yapılan anlaşma söz konusu karakterin de ölümlerle cezalandırılmasına sebep olmuştur.

Cadı karakteri Çemişgezek masallarından “Üç Oğul” adlı masalda da olumsuz özellikleriyle rol oynamıştır. Masalda anlatılanlara göre ölmek üzere olan bir padişah üç oğlundan bir istekte bulunur. Çocuklarından dünyanın en ince ve en büyük ipek kumaşını getirmelerini ister. Çocuklar üçe ayrılan bir yol ayırımına gelir. Ağabeyleri, en küçük kardeşi en kötü yoldan gönderir. Çocuk bir gölün başına gelir ve ağlar. Burada kendisini yıllar önce çok seven ve bir cadı tarafından kurbağaya dönüştürülen kızla karşılaşır. Kurbağa çocuğa neden ağladığını sorduğunda çocuk olanları anlatır. Kurbağa suyun dibinden istenilen kumaş bulup getirir ve çocuk bunu babasına götürdüğünde babası yeni isteğini söyler. Bu da dünyanın en küçük köpeğidir. Çocuk yine aynı gölün başına gidip kurbağaya bunu söylediğinde bu istek de gerçekleşir. Babası son isteğini söyler ki bu da dünyanın en güzel kızıdır. Çocuk yine aynı gölün başına geldiğinde kurbağaya babasının isteğini belirtir. Kurbağa, çocuğun yanına gelip kendisini öpmesini söylediğinde güzel bir kıza dönüşür ve bunlar evlenip mutlu olurlar (KK-5). Kolektif bilinç, anlatı kahramanlarının erginleşme serüvenini daha etkin veya daha geçerli kılmak için cadılara sihir yapma özelliğini de kazandırmıştır. Metinde bahsedilen cadı, güzel bir kız sihir gücü sayesinde kurbağaya dönüştürmüştür. Kurbağa burada elbette bir sembol değeri taşımaktadır. O, kahramana sabırlı olması gerektiği mesajını verdiği için sabrın sembolü olmuştur. Yaşamının kalan kısmını kurbağa olarak sürdürmek ve bir kurbağa ile arkadaşlık kurmak masaldaki iki ana kahramanın sınavlarıdır. Duruma itiraz etmeden yaşamak, sabrın önemi vurgulamak açısından önemlidir. Sınavlar başarı ile sonuçlanmış ve erginleşme serüvenindeki temel amaç hasıl olmuştur.

Çemişgezek'te anlatılan “Çoban Ailesi” ve “Üç Oğul” isimli masalarda görüldüğü üzere cadılar, olumsuz özellikleriyle masalarda yer alıp kahramanın erginleşme serüvenindeki önemli bir engeli teşkil etmiştir. Bu engelin aşılmasıyla kahramanlar erginleşme adına büyük başarılar sağlamıştır. Başarının sırrında kolektif bilincin güçlü etkisi de yatmaktadır. Çünkü kolektif bilince göre kötülerin kötü bir sonu muhakkak vardır.

Devler

Mitolojik anlatılarda rol oynayan devler, fiziki ve karakteristik birçok özelliğe sahiptir. Devler, dış görünüş açısından diğer varlıklara göre çok farklı bir yapı arz etmektedir. Özellikle büyük boyutlara ve korkunç bir görünüme sahip olması, devlerin diğer varlıklardan farkını ortaya koymaktadır.

Devler, boy ve büyüklük açısından evrendeki diğer yaratıklara göre çok daha üstün ruhlar olarak düşünülmüştür (Ögel, 1995: 561). Devler, mitik anlatılara göre sınırları zorlayan büyüklüklere sahiptir. Fiziki bakımdan bu özelliklere sahip olan devler, olağanüstü güçlere sahip mitik varlıklar olmakla beraber psikolojik durumları yansıtan sembollerdir. (Özdemir, 2019: 31). Sembolik bakımdan olumsuz özelliklere sahip devler, anlatılardaki kahramanların gölge arketipini simgelemektedir. Gölge arketip, anlatı kahramanlarının ruhsal bunalımlarını, bilinçaltındaki olumsuzlukları; tasavvufi manada ise kahramanların nefsini ifade etmektedir. Bilinçaltındaki olumlu yönler veya karakterler onu gölge arketipini sembolize eden deve yönlendirmiştir. Mitik anlatılarda yer alan olumsuz nitelikli devler, halkın korkularının bütünleştiği karakterlerdir. Söz konusu devler bahsedilen yönleriyle Çemişgezek'te anlatılan masalarda da yer almıştır.

“Üç Dev” masalına göre bir hizmetkâr, hile ile şehzadenin yerine geçer. Şehzade de hizmetkârın yerine geçmek zorunda kalır. Padişahın kızı bu hizmetkâra âşık olur. Hizmetkârın kaldığı kulübenin bulunduğu semtte üç dev bulunmaktadır. Bunların biri dokuz, diğeri sekiz, üçüncüsü ise yedi başlıdır. Dokuz başlı olan dev, padişaha gidip dokuz yıllık emeğinin karşılığını ister. Padişah da korkudan kızını ona verir. Hizmetkâr olan şehzade daha önce bir kurdun kendisine verdiği iki tüyü birbirine sürterek devi öldürür. Sekiz başlı dev ve yedi başlı dev de aynı şekilde öldürülür (KK-5). Psikologlara göre üç sayısı, iki sayısının bölünmesinden ötürü ortaya çıkan zararı giderir. Üçleme dualiteyi olumsuzlamaz ve yeni bir bütünlüğe yol açar (Schimmel, 1998: 60). Metinde anlatım sayısı sembolizmi ile gerçekleşmiştir. Metne hâkim olan sembolik sayının üç olduğu görülmektedir. Üç sayısının ikinin yol açabileceği zıtlığı ortadan kaldırarak var olan eksikliği tamlıkla sonuçlandırdığı düşünüldüğünde metindeki kahramanın yerine getirmesi gereken görevlerin bulunduğu anlaşılacaktır. Bu görevler olumsuz özellikleriyle ön plana çıkan çok başlı üç devle sembolize edilmiştir. Devler, insan-ı kâmil olmayı hedef edinen kahramanın sembolik yolculuğunu açıklayan metinde onun bu yolculuğundaki gölge arketiplerini temsil etmiştir. Kahraman, daha önceden kendisine verilen iki kurt tüyünün de yardımıyla bilinci ile bilinçdışının oluşturduğu zıtlığı ortadan kaldırmış ve tamlığı ifade eden insan-ı kâmil mertebesine ermiştir.

Dev karakterine yer veren bir Çemişgezek masalı da “Bir Aile ve Kuyudaki Dev” adlı masaldır. Masala göre annesiyle yaşayan bir genç, her gün ava gitmektedir. Avda dinlendiği kulübesine annesinin de gelmesini ister. Ancak annesine kulübenin yanındaki kuyuya bir şey atmamasını tembihler. Genç, avdayken annesi merak edip bir kabuk attığında kuyudan bir dev çıkar. Dev, kadınla evlenmek ister ve evlenir. Bu evlilikten bir çocuk olur. Ağabeyi avdayken dev, kadına ağabeyi öldürmek istediğini söyler ve bunun için çeşitli girişimlerde bulunur. Küçük kardeş bu girişimleri engeller. En son dev, çocuğunu kadının öldürmesini söyler. Kadın, çocuğunu zehirleyerek öldürecektir. Bunu da onların konuşmasından duyan küçük çocuk, zehirli böreği annesinkiyle değiştirip onun ölmesini sağlar. Olanları ağabeyine anlatır (KK-7). Burada öncelikle olumsuz bir tip olan devin bir insanla ilişkisinden doğan çocuktan bahsetmek gerekmektedir. Gölge arketipini sembolize eden devin olumlu özelliklere sahip bir çocuğun dünyaya gelmesini sağlaması, anlatı kahramanının bilinçaltındaki karanlıkların aydınlık taraflarının bulunduğu işaretlerdir. Anlatının final kısmında kahramanın bilinçaltındaki aydınlıkların karanlık tarafa baskın gelmesiyle kahraman erginleşme adına gereken başarıyı yakalayabilmiştir. Bunu, kendisinin psikolojik yapısındaki bastırılan bölgeyi sembolize eden devin anne gibi güçlü bir karakterle desteklenmesine rağmen başarmıştır.

Çemişgezek'te anlatılan “Külden Eşek” adlı masal da dev motifine yer vermiştir. Masala göre ağabeylerini kaybeden kız kardeş onları anne ve babasına sorar. Anne ve baba ona külden bir eşek yapıp bu eşeğin onu ağabeylerine götüreceğini söyler. Ancak eşekten inerse eşeğin bozulacağını da söylerler. Kız, külden eşeğe binip yola koyulduğunda ağabeylerinin kaldığı kulübeye gelir. Ağabeyleri ormana avlanmaya gittiğinde kız kulübede yalnız kalır ve bir dev kulübeye gelir. Dev, kıza parmağını emmek istediğini ve bu isteğini kabul etmezse ağabeylerini yiyeceğini söyler. Kız parmağını delikten uzatır ve dev, parmağını emince kız hızlıca zayıflar. Durumdan şüphelenen ağabeyler ava gider gibi yapıp kulübenin çevresindeki bir yerde gizlenirler. Bu devin gelip kardeşlerine zarar verdiğini gördüklerinde devle mücadele edip onu öldürürler (KK-8). Masalın karakterlerinden biri olan devin insan kanından beslendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu dev vampir özellikleri göstermektedir. Sarpkaya'ya göre vampir; ölüp dirilmiş olan, büyüsel özelliklere sahip olan ve insanların kanını içerek/emerek onlara zarar veren varlıklardır. Türk halk anlatılarındaki bazı devler de bu varlıklardandır (2016: 603). Kızın ağabeyleri zarar görmesin diye onlara

vampir devden bahsetmeyip kendini ona kurban etmesi aile bağlarının sağlam yapısını yansıtmaktadır. Dev in kan içmek için küçük bir kızı kullanması ise kolektif bilincin veya anlatıcının bilinçaltının karanlık yönünü göstermektedir. Dev gibi korkunç bir varlığın küçük bir kız çocuğunun kanını içmesinde mitik tasavvurun sınırsızlığı da görülmektedir. Sonuç olarak küçük kız, ağabeylerinin durumu fark etmesiyle devin kendisine zarar vermesinden kurtulmuş ve aydınlık bilincin karanlık bilinçaltına galip geldiğini göstermiştir.

Dev tipi Çemişgezek masallarında olduğu gibi bütün masallarda olumlu (istisnai) ve olumsuz özelliklere sahiptir. Daha çok olumsuz yönleriyle ön plana çıkan devler, kahramanların erginleşme serüveninin sembolik yolculuğundaki sembolik unsurlardır. Bu bağlamda gölge arketipini sembolize eden devler, anlatı kahramanlarının insan-ı kâmil olmasını sağlayan olumsuz tiplerdir. Öldürülen veya başı/başları kesilen her dev kemale ermenin basamaklarını ifade etmektedir.

Çingene

Çemişgezek'te anlatılan masallardaki olumsuz tiplerden biri de çingenedir. Toplum, TDK sözlüğüne göre Hindistan'dan çıkıp dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan bir topluluk (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak belirtilen çingeneler hakkında olumsuz düşüncelere sahiptir. Bu düşüncelerden ötürü çingeneler masallara da olumsuz tipler olarak yansımıştır. Çemişgezek'te anlatılan "Padişahın Kızı" ve "Ağa ile Yetim Kız" masallarında çingene tipine yer verilmiştir.

"Padişahın Kızı" masalına göre padişahın kızı gizemli evde uyuyan yiğidin uyanmasını kırk gün bekleyecektir. Otuz dokuzuncu gün uykusuzluğa dayanamayıp yiğidi bir çingene kıza emanet eder. Yiğit uyandığında çingene kız onu kırk gün beklediğini ve padişahın kızının da o evin hizmetçisi olduğunu söyler. O kız, odasında sabır taşına başından geçenleri anlatırken yiğit onu duyar ve çingene kıza cezalandırır (KK-9) Kırk sayısı halk anlarında birçok sembolik anlam ifade etmektedir. Kırkın en popüler anlamı olgunluktur. Masal kahramanının otuz dokuzuncu gün emanetini devretmesi onun henüz erginleşemediğinin göstergesidir. Emanetini bir çingeneye vermesi sonucunda emeğine karşılık mükâfatını alamamış hatta bir çingene bundan istifade etmiştir. Söz konusu çingene asıl kahramanın hizmetçi olduğunu belirterek emek hırsızlığı yapmıştır. Ancak çingene kötü niyetinin cezasını çekmiştir. Bu masalın başka biri varyantı olan "Yoksul Ailenin Güzel Kızı" adlı masalda ise olumsuz tip göçmen kızdır.

"Ağa ile Yetim Kız" masalına göre biri kız biri erkek iki kardeş birlikte yaşamaktadır. Bunların anneleri ölür ve babaları yeniden evlenir. Üvey anne kendi çocuklarını özenle besler. Ancak yetimler daha çok kilo alınca kıskanıp eşine onları öldürmeyi teklif eder. Kız kardeş bunu duyunca ağabeyine söyler ve birlikte evi terk ederler. Bir köye geldiklerinde köyün ağası kızını beğenir ve onunla evlenir. Erkek kardeş daha önce sihirli çeşmeden su içtiği için koça dönüşmüştür. Koç şeklindeki kardeş, ablasının yanından hiçbir zaman ayrılmaz ve hep onun ayaklarının altında uyur. Kız bir gün dereye çamaşır yıkamaya gittiğinde yanına bir çingene kadın gelir ve kızın başına kırk iğne batırıp onu göle atar. Çingene kadın, kızın kılığına girip eve gider. Kızın ağabeyi onun ablası olmadığını anlar. Köylü, koyun sürülerini bir ay boyunca hiç sulamayıp sürülere sadece tuz verir. Sonra bir anda sürüler göle salındığında göl susuz kalır ve kızını kurtarırlar. Çingeneyi de öldürüp göle atarlar (KK-2). Bu masaldaki çingene kadın, "Padişahın Kızı" masalındaki çingeneye benzer niteliklere sahiptir. Çünkü buradaki çingene kadın da masalın asıl kahramanının yerine geçmiştir. Hatta bu mertebeyi onu yaralayıp göle atarak elde etmiştir. Ancak gerçek ortaya çıkınca cezasını ölümle öder. Çingene kadın, üvey annelerinden ötürü zorlu bir hayata terk edilen kardeşlerin hayat mücadelesinde ikinci bir engel olarak rol oynamıştır.

Çingene tipi, Çemişgezek masallarında diğer olumsuz tiplerde olduğu gibi masal kahramanının gölge arketipini sembolize etmiştir. Çünkü bu tip, bireyleşme serüvenine çıkmış kahramanın karşısında duran bir engel olarak onu zor durumda bırakmıştır. Ancak çingeneler, söz konusu kahramanların erginleşme ülküsünün sınırsız gücüne karşı koyamamış ve masalların sonunda genellikle cezalandırılmıştır.

Diğer

Çemişgezek masallarındaki olumsuz tipler yukarıdakilerle sınırlı değildir. Söz konusu masallarda yukarıdaki sınıflandırmaya tabi tutulamayan olumsuz tipler de bulunmaktadır. Masallarda bunların çeşitli tipler olduğu ve farklı rollerde oynadığı görülmektedir.

“Çoban Ailesi” adlı masalda padişahın oğlu olan kahramanın teyze kızı da olumsuz tiplere örnektir. O, hile yaparak padişahın oğluya evlenmiştir. Devamında ise ana kahraman olan kızı birtakım kötülöklere maruz bırakır. Teyze kızı, söz konusu kızın kolundaki bileziği getirmesi için bir cadıyla anlaşır. (Bilezik kızın kolundan çıkınca kız ölecektir). Cadı, kendisine söylenileni yapar ve kız ölür. Gerçekler ortaya çıkınca padişahın oğlu, teyze kızını cellatlarına öldürtür. (KK-1). Masalda görüldüğü üzere teyze kızı, hilekâr davranarak sevenlerin arasına girmiş hatta söz konusu cadıyı ayarlayarak padişahın oğlunun sevdiği kızı öldürtmek istemiş ve bunu başarmıştır. Bunu sağlayan elbette teyze kızının kıskançlık duygusudur. Tüm bunlara rağmen kolektif bilinç, padişahın oğlunun sevdiği kızın ölümünü kabullenmemiş ve onu hayata tekrar geri döndürmüştür. Teyze kızı, yaptığı kötülöklere cezasını ölümle ödemiştir. Dolayısıyla sevenlerin kavuşması zaman alsa da olağanüstü bir şekilde gerçekleşebilmiştir.

Çemişgezek’te anlatılan “Fasliye” adlı masalda da olumsuz bir tip bulunmaktadır. Masal metnine göre ana karakterler, biri zengin diğeri fakir iki bacıdır. Bunlardan zengin olanı kötü karakterlidir. Fakir bacı evin ekmeğini pişirir. O, hamuru fazla tüketir diye bir bahane uyduran zengin bacı, fakir bacısını evden atar. Sonra fakir bacının serüveni başlar (KK-3) Masalın temeli iki sayısının olumsuz özellikleri ile oluşmuştur. Çünkü iki sayısı zıtlıkları ifade eder. Masaldaki zıtlık, zenginlik ve fakirliktir. Zenginlik kötü niyetin, fakirlik ise iyiliğin sembolü olmuştur. Dolayısıyla zengin bacı, fakir bacının hayat sınavı olmuştur. Hatta onu erginleşme serüvenine iten “çağrı”yı sembolize etmiştir. “*Kahramanı serüvene yönelten, çağırın bir şey olur. Kahramana kendi ortamından, kabuğundan çıkıp yeni deneyimlerden geçerek değişmesi gerektiğini anımsatan, onu buna iten bir iç dürtüdür çağrı. Bir başka deyişle, bilincin dikkatini çekmeye çalışan bilinçdışı öğelerinin, arketiplerin sesidir.*” (Gökeri 1979: 66). Fakir bacıyı serüvene iten zengin bacı dolaylı olarak bacısının erginleşip kemâle ermesini sağlamıştır. Çünkü fakir bacı, onun sayesinde birçok güçlölle karşı karşıya kalıp bunları aşabilmeyi öğrenmiştir. Sonuç olarak kötü niyetinden ötürü masalın finalinde cezalandırılmıştır.

Yukarıda devlerle ilgili bölümde değerlendirilen “Üç Dev” masalındaki bir olumsuz tip de hizmetkârdır. Masalda anlatılanlara göre padişahın oğlu bir hizmetkâr ile Şam yolunda iken bir kuyunun başına gelirler. Susadıkları için şehzade kuyuya iner. Bu, ikisinin anlaşması ile olur. Ancak suyu alınca hizmetkâr, şehzadeyi kuyudan çıkarmaya yardım etmez. Onun yerine geçme şartıyla yardım edeceğini söyler. Şehzade yolun devamına hizmetkâr olarak koyulur ve onun asıl serüveni de burada başlar (KK-5). Kolektif bilinç, olumsuz tip olan hizmetkârın karakteristik yapısını hilekârlık üzerine kurmuştur. Çünkü şehzadeye hile yaparak onun yerine geçmiş ve bir şehzade olarak onun imkânlarından faydalanmıştır. Bu durum asıl şehzade açısından hayati bir sınavdır. Şehzadenin faydalanabileceği imkânları hizmetçisinin kullandığına şahit olması, şehzade yerine hizmetkâr olarak hayatını sürmesi onun için zorlu sınavlardır. Sınavın başlangıç noktası ise bir su kuyusudur. Kuyu gibi kapalı mekânlar hem mitik hem de sembolik niteliklidir. Campbell’e göre kahramanlar buralarda yeniden doğmak üzere içeri gider. Bu mekânların girişindeki aslan, ejderha vb. varlıklar eşik muhafızlarıdır. Kahramanlar, balının karnını sembolize eden böylesi mekânlara girerken dünyevi karakterini bir yılanın derisini üzerinden atması gibi dışarıda bırakır. O, içeri girdikten sonra zamanda ölür. Kahraman buraya girerek dünya rahmine, yeryüzündeki cennete dönmüştür (2013: 108-109). Dolayısıyla “Üç Dev” masalındaki kuyu da bu yönleriyle ön plana çıkmıştır. Kahramanın erginleşme serüveni burada başlamıştır. O, içeriye şehzade olarak girip buradan hizmetkâr olarak çıkmıştır. Yolun geri kalan kısmında yaşadığı zorluklar onun erginleşmesini sağlamıştır. Ancak kötölük ise masalın sonunda cezalandırılmıştır.

“Sabır Taşı” adlı masalda ise olumsuz özelliklere sahip bir kadın tipine yer verilmiştir. Masala göre kendisine bir mezarı yedi yıl beklemesi gerektiğinin söylendiği kız tam yedi sene bekler. Yedinci sene dolduğundan mezardan çıkan genç, kendisini kimin beklediğini sorduğunda oradan geçen bir kadın kendisinin beklediğini söyleyip asıl bekleyenin emeğini hiçe sayar. Mezardan çıkan gencin mükâfatlarından faydalanır. Kız, sabır taşı ile bunları konuşurken mezardan çıkan genç, kulak misafiri olur ve olanları anlar. En son kötü kadın atların ayağına bağlanarak cezalandırılır (KK-10). Masal metni, var olan olumsuz bir durum veya yaşanan olumsuz bir olay için yılmadan beklemeyi ifade eden sabır kavramı üzerine kurulmuştur. Kahraman, bir mezarı yedi yıl boyunca sabırla bekleyecek ve “Sabırın sonu selamettir.” düsturuna atfen mükâfatını alacaktır. Ancak onca zaman süren sabırlı bekleyiş bir anlık sabırsızlık yüzünden

karşılığını bulamamış ve yıllarca süren bekleyişin mükâfatını mezarın yanından geçen kadın almıştır. Devamında ise bu kadın önceki yıllar da mezarı beklediğini ifade ederek yalan söylemiş ve kötü niyetini gün yüzüne çıkarmıştır. Sonuç olarak yalan sayesinde kazanılan mükâfatın ömrü kısa olmuş ve kötü niyetli kadın atların ayaklarına bağlanarak cezalandırılmıştır.

Çemişgezek'te anlatılan masallardan “Cüce ile İnsanlar” adlı masal da bir olumsuz tip bulunmaktadır. Masala göre ormanda yaşayan bir cüce ormana gelen insanları yakalayıp onları kendi hizmetinde çalıştırmaktadır. Onun hilesini fark eden birisi köye gidip durumu halka anlatır. Kimse inanmayınca bu adam bir tuzak kurup cüceyi ormandaki bir kafese hapseder. Gelip köylüye anlattığında gidip kafese bakarlar ki cüce gitmiştir. Dolayısıyla köylü bu adamı deli ilan eder. Adam tekrar cücenin peşine düştüğünde cüce, adamı kovalamaya başlar ve adam tesadüfen cücenin yuvası olan mağaraya düşer. Mağarada cücenin daha önce yakalayıp hizmetinde çalıştırdığı insanlar da bulunmaktadır. Adam mağaradaki biriyle anlaşıp bağlı oldukları zinciri cüceye dolayarak onu yakalar. Cüceyi kafese koyup köye götürürler ve adamı deli ilan eden köylü adamdan özür diler (KK-11). Bir cücenin bir köy halkını kandırıp insanları zor durumda bırakabilmesi onun zeki ve güçlü olduğunu göstermektedir. Zekâsını ve gücünü kötüye kullanıp köy halkına musallat olan cüce, halktan biri tarafından takibe alınır. Bu kimse öylesine istikrarlı ve mücadeleci bir karaktere sahiptir ki deli mührü yemesine rağmen kötülüğün cezalandırılması için mücadelesinden vazgeçmez. Hatta cücenin mağarasında zincirlerle bağlı hâlde tutsakken bile mücadelesini sürdürmüştür. Çünkü onun da erginleşmek gibi bir gayesi bulunmaktadır. Sonuç olarak adam cüceye galip gelmiş ve gayesine ulaşmıştır.

“İki Kardeş” adlı masal da bu çalışmanın konusuna örnek bir masaldır. Masala göre bir erkekle bacısı bir çayıra ot biçmeye gider. Dinlenme sırasında bacı uyur. O uyurken bir yılan gelip kızın ağzından karnına girer. Kızın karnı büyüdüğünde ağabeyi onun hamile kaldığını düşünüp bacısını bir dağa terk edip gider. Bacı ağabeyine beddua eder. Sonra kız bir çayıra gelip yattığında karnındaki yılan dışarıdaki bir yılanla haberleşip dışarı çıkar. Kızın ağabeyine ettiği beddua gerçekleşince olumsuz durumun çaresi yine bacısı olur ve onu zor durumdan kurtarır (KK-12) Bu masalın başka bir varyantı olan “Hacılar” adlı masalda da erkek kardeş kız kardeşini öldürmek için görevlendirilmiştir. Kızın suçsuz olduğunu fark etmesine rağmen onu götürüp bir dağa terk etmiştir. Ancak kızın bedduası gerçekleşince bacısından medet ummuştur (KK-5). Aynı masalın iki metninde de olumsuz tip erkek kardeşdir. Birinci metinde erkek kardeş kız kardeşinin suçsuz olduğunu farkında değildir. Ancak ikinci metinde erkek kardeşin kız kardeşinin suçsuz olduğunu farkında olduğu belirtilmiştir. Kardeşin suçsuz olduğunu farkında olsun veya olmasın bir ağabeyin kız kardeşini dağa terk etmesi beklenmeyecek bir davranıştır. Kardeş hatalı olsa bile ağabeyden beklenen davranış, kardeşi sahiplenmek olmalıdır. Kız kardeşin bedduası onun çaresiz ve kimsesiz kaldığının bir ifadesidir. Onun Allah'tan başka kimsesi yoktur. Allah'a sığınmış ve ağabey bu yüce güç tarafından cezalandırılmıştır. Bedduanın kabul olması, iyinin kötüye galibiyetini sembolize etmektedir. Hatta cezalandırılan ağabeyin kız kardeşinden medet umması da iyiliğin, affedebilme yetisinin yüceliğini ifade etmektedir.

“Hacılar” adlı masalda olumsuz bir tip daha bulunmaktadır. Ağabeyi tarafından bir dağa terk edilen kız ormana gidip bir ağacın kabuğunda saklanır. Bir avcı köpeği onu bulup evine götürür. Avcı, kızla evlenir ve bunların üç çocukları olur. Kız, kocasına kendisini ailesinin yanına göndermesini söyler. Avcı da eşini ve çocuklarını bir arkadaşına emanet edip ailesinin yanına gönderir. Aileyi emanet alan bu adam kızla evlenmek ister. Kız bu isteği reddettiğinde adam, kızın üç çocuğunu sırayla öldürür. Kız, namaz kılma bahanesiyle bu adamdan kaçıp bir çobana sığınır. Çobanın yardımıyla ailesinin yanına gider (KK-5). Emanet hem dinî hem de vicdani anlamda önemli olup büyük sorumluluk gerektiren bir olgudur. Ona sahip çıkmak dinden öte vicdanla bağlantılıdır. Avcının ailesini evine götürmesi için arkadaşına emanet etmesi, onun vicdanına güvendiğini göstermektedir. Arkadaşın aldığı emanet onun vicdan sınavıdır. Ancak kendisine emanet edilen aileyi, namusu korumaktansa onu ele geçirmeye niyetlenerek sınavını başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Hatta aileye ait çocukları öldürerek aklın, mantığın sınırlarını zorlayacak derecedeki kötü bir karaktere bürünmüştür. Masalın finalinde akıbeti belirtilmeyen bu karakter, kolektif bilinçte ölümle cezalandırılmış olmalıdır.

Çemişgezek masallarından “Yüzük” adlı masalda da olumsuz özelliklere sahip bir tip bulunmaktadır. Masala göre yaşlı bir anne ve oğlu çok fakirdir. Bu çocuk, çocukların taş attığı hayvanları eve getirir, onları besleyip büyütür. Bu hayvanlardan yılan, büyüdüğünü ve artık evine dönmek istediğini söylediğinde çocuk

da onu takip etmeye başlar. Çocuk, yılanı bırakmak istemez ancak yılan ona bir yüzük verip bu yüzüğün onun tüm dileklerini gerçekleştirebileceğini söyler. Çocuk ve annesi zengin olur hatta çocuk sevdiği kızı alıp onunla evlenir. Evlendiği kız yüzüğü alır ve kaçıp gider. Çocuğun daha önce besleyip büyüttüğü kedi ve köpek bu kadını takip eder. Kadın onları fark edince yüzüğü yutar. Sonra kadın, kedi yüzünden hapşırınca yüzük denize düşer. Kedi ile köpek ağlamaya başlar. Onları gören balıkçı, kedi ile köpeğe iki balık verir ve yüzük balığın karnından çıkar. Çocuk padişahın kızı ile evlenir (KK-6). Hayvanları zor durumdan kurtarıp onları sahiplenen çocuk yaptığı iyiliklerin karşılığını almıştır. Sembolik manada sonsuzluğu temsil eden yüzük, yeniden doğumun sembolü olan yilandan alınarak hayal edilebilecek bir hayatın kapılarını aralamıştır. Ancak bu hayata anlam katacağı düşünülen kız, yüzüğü alıp ortadan kaybolunca çocuk, başladığı noktaya geri dönme problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Daha önceden yapılan iyilikler karşılığını yitirmemiş ve sadakatin timsali köpek, kedinin de yardımıyla kötü niyetin takipçisi olmuştur. Yüzüğün engin denizlerde kaybolması bile iyiliğin karşılığını engellememiştir. Çoruhlu'ya göre bereketin, bolluğun ve refahın timsali (2013:177) olan balık, masal kahramanına bolluk ve bereket getiren yüzüğü geri getirmiştir. Sonuç olarak da söz konusu kahraman, padişahın kızıyla evlendirilerek iyiliklerinin karşılığını almış olur.

Sonuç

Anadolu'nun hemen her yerinde anlatılan masallar iyisiyle kötüsüyle birçok karaktere yer vermiştir. Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde anlatılan masallar da bu masallara örnektir. İlçenin merkezinde ve çeşitli köylerinde tarafımızdan derlenen masalarda birçok olumsuz karaktere yer verildiği görülmektedir. Bunlar anne, üvey anne, kıskanç kardeşler, cadılar, devler, çingene ve bu tasnife tabi tutulamayan diğerleri şeklindedir. Söz konusu olumsuz tipler elbette sadece Çemişgezek'te anlatılan masalların değil dünyanın hemen her yerinde anlatılan masalların olumsuz tipleridir.

Sembolik dilin hâkim olduğu masalarda yer alan olumsuz tiplerin birçoğu da sembolik unsur niteliği taşımaktadır. Söz konusu tiplerin sembolik olarak ifade ettiği anlam katmanları "gölge" çatısı altında toplanmaktadır. Başka bir deyişle Çemişgezek masallarındaki olumsuz tipler, dünyanın her yerinde anlatılan diğer tüm masalarda olduğu gibi erginleşme serüvenindeki kahramanların "gölge"lerini sembolize etmiştir. Erginleşmek için birtakım engelleri aşması gereken kahramanlar bu engelleri ifade eden "gölge"lerini başarısızlığa uğratarak aradıkları ben'e ulaşmışlardır.

Çemişgezek'ten derlenen masalların olumsuz tiplerini tespit edip bunları gerek sembolik gerek mitik bağlamda değerlendirmeyi, tasniflendirmeyi amaçlayan bu çalışma aynı zamanda literatüre Çemişgezek'te de masal anlatma geleneğinin yaşamış olduğunu haber vermeyi amaçlamaktadır. Derleme çalışmalarıyla yörenin çalışmaya konu olan masalların dışında da geniş bir masal külliyatına sahip olduğu görülecektir. Temennimiz söz konusu masalların da derleme çalışmaları sonucunda çeşitli bakış açılarıyla bilimsel değerlendirmelere konu olup literatüre kazandırılması yönündedir.

Kaynaklar

- CAMPBELL, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev.: Sabri Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- ÇETİNDAG SÜME, G. (2011). *Köroğlu Merkezli Hikâyelerin Sembolik Açılımı*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇORUHLU, Y. (2013). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- DUMAN, M. (2017). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler -Mit, Destan, Halk Hikâyesi-*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖKERİ, A. İ. (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- KAPLAN, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 (Tip Tahlilleri)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MEIER, C. A. (2022). *Jung: Arketipler, Rüyalarda ve Din* (Çev.: Süha Zaimoğlu), İstanbul: Lejand Kitap.
- ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ÖZDEMİR, S. D. (2019). *Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SARPKAYA, S. (2016). “Türk Kültüründe Vampir: Türk Dünyası Anlatıları ve İnançlarından Hareketle Türk Kültüründe Kan İçen Olağanüstü Varlıklar” *III. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Gazi Üniversitesi. 583-615.
- SCHIMMEL, A. (1998). *Sayıların Gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- URAZ, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 28.09.2022).

Sözlü Kaynaklar

- KK-1:** Yeter Karaduman, Çemişgezek 1957, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 21.02.2015).
- KK-2:** Pembe Yemiş, Pertek 1962, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 07.02.2015).
- KK-3:** Hatice Özçelik, Çemişgezek 1929, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 20.02.2015).
- KK-4:** Dursun Kartal, Komer 1943, İlkokul Mezunu, Emekli. (Görüşme: 19.02.2015).
- KK-5:** Hacı Veli Kaya, Çemişgezek 1967, İlkokul Mezunu, Çiftçi. (Görüşme: 21.02.2015).
- KK-6:** Zülfiye Baran, Çemişgezek 1973, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 18.02.2015).
- KK-7:** Yeter Karayıldırım, Çemişgezek 1932, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 15.02.2015).
- KK-8:** Sultan Koyun, Çemişgezek 1962, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 15.02.2015).
- KK-9:** Sevim Yıldırım, Çemişgezek 1944, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 23.02.2015).
- KK-10:** Hanım Abay, Çemişgezek 1971, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 19.02.2015).
- KK-11:** Seher Yıldırım, Karavenk 1943, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 19.02.2015).
- KK-12:** Ahmet Fevzi Akyürek, Çemişgezek 1939, İlkokul Mezunu, Emekli. (Görüşme: 21.02.2015).